

J.M. Coetzee
Dagboek
van een slecht jaar

Vertaling
Peter Bergsma

Cossee
Amsterdam

EEN

Uitgesproken meningen

12 september 2005 – 31 mei 2006

1. Over de oorsprong van de staat

Elke uiteenzetting over de oorsprong van de staat gaat uit van de vooronderstelling dat ‘wij’ – niet wij de lezers maar een generiek wij dat zo ruim is dat het niemand uitsluit – deel hebben aan zijn totstandkoming. Het geval wil echter dat de enige ‘wij’ die we kennen – onszelf en onze naasten – in de staat geboren zijn; en ook onze voorouders zijn in de staat geboren voor zover we dat kunnen nagaan.

(Tot hoever kunnen we dat nagaan? In het Afrikaanse denken heerst de algemene opvatting dat we na de zevende generatie geen onderscheid meer kunnen maken tussen geschiedenis en mythe.)

Als wij, ondanks het bewijs dat door onze zintuigen wordt geleverd, de vooronderstelling accepteren dat wij of onze voorouders de staat hebben gecreëerd, dan moeten we ook de consequentie daarvan aanvaarden: dat wij of onze voorouders de staat in een andere vorm zouden hebben kunnen creëren, als we daarvoor hadden gekozen; en misschien ook dat we hem zouden kunnen veranderen, als we daar collectief toe besloten. Het geval wil alleen dat, zelfs collectief, degenen die ‘onder’ de staat vallen, die tot de staat ‘behoren’, grote moeite zullen hebben om de vorm ervan te veranderen; zij – wij – zijn zeker niet bij machte om hem af te schaffen.

Wij zijn nauwelijks bij machte om de vorm van de staat te veranderen en kunnen hem al helemaal niet afschaffen omdat we letterlijk machteloos staan tegenover de staat. In de mythe van het stichten van de staat, zoals opgetekend door Thomas Hobbes, was ons afglijden naar machteloosheid vrijwillig: om te ontsnappen aan het geweld van eindeloze interne oorlogen (vergelding op vergelding, wraak op wraak, de vendetta) hebben we het recht om fysieke macht uit te oefenen individueel en afzonderlijk aan de staat afgestaan (recht is macht, macht is recht), waarmee we in het gebied (de bescherming) van de wet belandden. Zij die ervoor kozen en kiezen om

---

De eerste glimp die ik van haar opving, was in de wasserette. Het was halverwege de ochtend op een kalme lentedag en ik zat naar het rond-draaien van de was te kijken, toen deze bepaald opzienbarende vrouw kwam binnenlopen. Opzienbarend omdat het laatste dat ik verwachtte zo’n verschijning was; en ook omdat het tomaatrode hemdjurkje dat ze droeg zo opzienbarend kort was.

zich aan die afspraak te onttrekken werden en worden wetteloos.

De wet beschermt de burger die gehoorzaam is aan de wet. Ze beschermt zelfs tot op zekere hoogte de burger die, hoewel hij de kracht van de wet niet ontkent, zijn eigen kracht inzet tegen zijn medeburger: de voorgeschreven straf voor de overtreder moet in overeenstemming zijn met zijn vergrijp. Zelfs de vijandelijke soldaat, voor zover hij de vertegenwoordiger is van een rivaliserende staat, zal niet ter dood worden gebracht als hij gevangen wordt genomen. Maar er is geen wet die de wetteloze beschermt, de man die de wapenen tegen zijn eigen staat opneemt, dat wil zeggen, de staat die hem opeist als zijn onderdaan.

Buiten de staat (het gemenebest, de *status civitatis*), zegt Hobbes, mag het individu dan het gevoel hebben dat hij volmaakte vrijheid geniet, die vrijheid doet hem geen goed. Binnen de staat, daarentegen, 'behoudt iedere burger net zoveel vrijheid als hij nodig heeft om een goed en vreedzaam leven te leiden, [terwijl] anderen genoeg vrijheid wordt ontnomen om de angst voor hen weg te nemen [...] Samengevat: buiten het gemenebest heerst het rijk van hartstochten, oorlog, angst, armoede, slechtheid, eenzaamheid, barbaarsheid, onwetendheid, wreedheid; binnen het gemenebest heerst het rijk van rede, vreedzaamheid, veiligheid, rijkdom, pracht, gemeenschapszin, goede smaak, de natuurwetenschappen en welwillendheid.'¹

Wat de hobbesiaanse oorsprongsmythe onvermeld laat, is dat de machts-overdracht aan de staat onomkeerbaar is. We hebben geen mogelijkheid om van gedachte te veranderen, om te besluiten dat het monopolie op de machtsuitoefening van de staat, zoals vastgelegd in de wet, achteraf toch niet is wat we wilden, dat we liever zouden terugkeren tot een natuurlijke staat.

Wij worden geboren als onderdaan. Vanaf het moment van onze ge-

---

Mijn aanblik heeft haar misschien ook doen schrikken: een verformfaaide oude man in een hoekje die op het eerste gezicht een zwerver van de straat had kunnen zijn. Hallo, zei ze koeltjes, en ging door met waar ze mee bezig was, het legen van twee witte canvastassen in een bovenlader, tassen waarin mannenondergoed de overhand leek te hebben.

Mooie dag, zei ik. Ja, zei ze, met haar rug naar me toe. Bent u nieuw? vroeg ik, bedoelend of ze nieuw was in Sydenham Towers, al waren andere bedoelingen ook mogelijk. *Bent u nieuw op deze aarde?* bijvoorbeeld. Nee, zei ze. Wat knarst dat, een gesprek op gang brengen. Ik woon op de begane

boorte zijn we onderdaan. Eén kenmerk van dit onderdaanschap is de geboorteakte. De vervolmaakte staat bezit en bewaakt het monopolie op het certificeren van de geboorte. Of je ontvangt de akte van de staat (en draagt die bij je), waarmee je een *identiteit* verkrijgt die het de staat voor de duur van je leven mogelijk maakt je te identificeren en te traceren (op te sporen); of je stelt het zonder identiteit en veroordeelt jezelf tot een leven buiten de staat zoals een dier (dieren hebben geen identiteitsbewijs).

Niet alleen word je zonder akte niet tot de staat toegelaten: je bent, in de ogen van de staat, pas dood wanneer er een overlijdensakte is opgemaakt; en die overlijdensakte kan alleen maar worden opgemaakt door een ambtenaar die daartoe van staatswege bevoegd is. De staat maakt de overlijdensakte met buitengewone zorgvuldigheid op – getuige de zending van een leger van forensische wetenschappers en bureaucraten voor het nauwkeurig onderzoeken en fotograferen van en porren en prikken in de berg menselijke lijken die werd achtergelaten door de grote tsunami van december 2004 om hun afzonderlijke identiteit vast te stellen. Kosten noch moeite worden gespaard om ervoor te zorgen dat de telling van onderdanen volledig en accuraat is.

Of de burger leeft of doodgaat, is voor de staat niet van belang. Wat voor de staat en zijn archieven telt, is of de burger in leven is of dood.

•

Seven Samurai is een film die zijn medium volledig beheerst maar naïef genoeg is om elementaire zaken op een eenvoudige en directe manier te behandelen. Hij behandelt met name de geboorte van de staat en doet dat met shakespeareaanse helderheid en bondigheid. Wat *Seven Samurai* in

---

grond, zei ik. Ik mag zulke openingszetten doen, ze zullen als praatzucht worden afgedaan. Zo'n praatzieke oude man, zal ze tegen de eigenaar van het roze overhemd met het witte boordje zeggen, ik had heel wat moeite om van hem af te komen, je wilt niet grof zijn. Ik woon op de begane grond en doe dat al sinds 1995 en ik ken nog steeds al mijn burens niet, zei ik. Ja, zei ze, en verder niets, bedoelend: *Ja, ik hoor wat u zegt en ik ben het met u eens, het is tragisch om niet te weten wie je burens zijn, maar zo gaat dat in de grote stad en ik heb nu andere dingen aan mijn hoofd, dus kunnen we de huidige uitwisseling van aardigheidjes een natuurlijke dood laten sterven?*

feite biedt, is niets minder dan de theorie van Kurosawa over de oorsprong van de staat.

Het verhaal dat de film vertelt, gaat over een dorp gedurende een periode van politieke verwarring – een periode waarin de staat in feite heeft opgehouden te bestaan – en over de relaties van de dorpingen met een troep gewapende bandieten. Nadat ze jarenlang als een storm over het dorp zijn neergedaald, de vrouwen hebben verkracht, de mannen die zich verzetten hebben vermoord en opgeslagen voedselvoorraden hebben meegenomen, komen de bandieten op het idee om hun bezoeken te systematiseren, om het dorp nog maar eenmaal per jaar aan te doen voor het opleggen of afpersen van een schatting (belasting). Dat wil zeggen, de bandieten houden op plunderaars van het dorp te zijn en worden in plaats daarvan parasieten.

Men veronderstelt dat de bandieten nog meer van zulke ‘gepacificeerde’ dorpen onder de duim houden, dat ze daar bij toerbeurt over neerdalen, dat zulke dorpen gezamenlijk de belastinggrondslag voor de bandieten vormen. Hoogstwaarschijnlijk moeten ze de controle over specifieke dorpen op rivaliserende bendes bevechten, al zien we daar niets van in de film.

De bandieten zijn nog niet te midden van hun onderdanen gaan leven om zich door hen in hun dagelijkse behoeften te laten voorzien – dat wil zeggen, ze hebben de dorpingen nog niet tot slaaf gemaakt. Daarmee legt Kurosawa een heel vroeg stadium in de groei van de staat aan ons voor.

De belangrijkste handeling van de film begint wanneer de dorpingen het plan opvatten om een eigen bende van geharde mannen in de arm te nemen, de zeven werkloze samoerai uit de titel, om hen te beschermen tegen de bandieten. Het plan werkt, de bandieten worden verslagen (schermtselingen en gevechten vormen het hoofdbestanddeel van de film), de

---

Ze heeft pikzwart haar, welgevormde botten. Iets van een gouden glans op haar huid, *geglaceerd* zou het woord kunnen zijn. Wat het felrode hemdjurkje betreft, dat is misschien niet het kledingstuk dat ze zou hebben gekozen als ze vreemd mannelijk gezelschap in de wasserette had verwacht om elf uur 's ochtends op een doordeweekse dag. Rood hemdjurkje en gevalletjes met bandjes. Gevalletjes met bandjes voor aan de voeten.

Terwijl ik naar haar keek, be kroop me een pijn, een metafysische pijn, die ik op geen enkele manier probeerde te onderdrukken. En intuïtief had zij het door, wist ze dat er zich in de oude man op de plastic stoel in de

samoerai zegevieren. Vervolgens doen de samoerai, de nieuwe parasieten, die hebben gezien hoe het systeem van bescherming en afpersing werkt, de dorpingen een aanbod: zij zullen, tegen een zekere prijs, het dorp onder hun hoede nemen, dat wil zeggen, de plaats van de bandieten innemen. Maar de burgers weigeren, in een einde dat door nogal vrome hoop lijkt te zijn ingegeven: ze verzoeken de samoerai om weg te gaan, en de samoerai gehoorzamen.

Het verhaal van Kurosawa over de oorsprong van de staat is in onze tijd nog steeds aan de orde van de dag in Afrika, waar bendes gewapende mannen de macht grijpen – dat wil zeggen, de nationale schatkist en de mechanismen voor het belasten van de bevolking annexeren – zich van hun concurrenten ontdoen en Jaar Een uitroepen. Hoewel deze Afrikaanse militaire bendes vaak niet groter of machtiger zijn dan de georganiseerde misdadigersbendes in Azië of Oost-Europa, wordt van hun activiteiten door de media – zelfs de westerse media – eerbiedig verslag gedaan onder de kop ‘politiek’ (wereldnieuws), in plaats van ‘misdaad’.

Ook uit Europa kunnen voorbeelden van de geboorte of wedergeboorte van de staat worden geciteerd. In het machtsvacuüm dat ontstond na de nederlaag van de legers van het *Dritte Reich* in 1944/45 haastten rivaliserende gewapende bendes zich om de leiding van de pas bevrijde naties op zich te nemen; wie waar de macht greep, werd bepaald door wie op welk buitenlands leger kon rekenen voor steun.

Was er iemand die in 1944 tegen de Franse bevolking zei: *Denk eraan: de terugtrekking van onze Duitse overheersers houdt in dat we gedurende een kort moment door niemand geregeerd worden. Willen we een einde maken aan dat moment, of willen we het misschien laten voortduren – het eerste volk in de*

---

hoek iets persoonlijks voltrok, iets wat te maken had met leeftijd en spijt en ‘de tranen der dingen’. Wat ze niet erg prettig vond, niet wilde oproepen, al was het een eerbetoon aan haar, zowel aan haar schoonheid en frisheid als aan de korthed van haar jurkje. Was het van iemand anders afkomstig geweest, was het eenvoudiger en botter bedoeld geweest, dan had ze er misschien nog wel op in willen gaan; maar in het geval van een oude man was de bedoeling te diffuus en melancholiek voor een mooie dag waarop je snel klaar wilt zijn met je huishoudelijk werk.

moderne tijd worden dat de staat oprolt? Laten wij, als Fransen, onze nieuwe en plotselinge vrijheid gebruiken om onbelemmerd over deze kwestie te discussiëren. Misschien heeft een dichter die woorden gesproken; maar als hij dat deed, zal zijn stem onmiddellijk tot zwijgen zijn gebracht door de gewapende bendes, die in dit geval en in alle gevallen meer met elkaar gemeen hadden en hebben dan met het volk.

•

In de dagen van de koningen kreeg de onderdaan te horen: *Je was onderdaan van koning A, nu is koning A dood en zie, je bent onderdaan van koning B.* Toen kwam de democratie en werd de onderdaan voor het eerst voor een keus gesteld: *Wil je (collectief) door burger A worden geregeerd of door burger B?*

Altijd komt de onderdaan voor een voldongen feit te staan: in het eerste geval voor het feit van zijn onderdaanschap, in het tweede voor het feit van de keuze. De vorm van de keuze is niet voor discussie vatbaar. Het stembiljet vraagt niet: *Wilt u A of B of geen van beiden?* Het vraagt zeker nooit: *Wilt u A of B of helemaal niemand?* De burger die aan zijn onvrede over de geboden keuzevorm uiting geeft met het enige middel dat hem ten dienste staat – niet stemmen, of zijn stembiljet ongeldig maken – wordt eenvoudig niet meegeteld, dat wil zeggen, buiten beschouwing gelaten, genegeerd.

Worden zij geconfronteerd met de keus tussen A en B, dan zijn de meeste mensen, de meeste *gewone* mensen, gezien het soort A en B dat het stembiljet doorgaans weet te halen, in hun hart geneigd geen van beiden te kiezen. Maar dat is alleen maar een neiging, en de staat heeft geen boodschap aan neigingen. Neigingen zijn in de politiek niet gangbaar. Waar de staat boodschap aan heeft, zijn keuzes. De gewone burger zou willen zeggen: *Op sommige dagen neig ik naar A, op andere naar B, maar de meeste*

Het duurde een week voordat ik haar weer zag – in een goed ontworpen flatgebouw als dit valt het niet mee je burens te traceren – en dan alleen slechts vluchtig terwijl ze de voordeur doorging in een flits van witte lange broek die met een achterwerk pronkte dat van een haast engelachtige volmaaktheid was. God, laat me nog één wens doen voordat ik sterf, fluisterde ik; om daarna door schaamte te worden bevangen vanwege de specificiteit van de wens, en hem in te trekken.

Van Vinnie, die over de North Tower gaat, hoor ik dat zij – die ik zo ver-

dagen heb ik alleen maar het gevoel dat ze allebei weg moeten; of: Een beetje van A en een beetje van B, af en toe, en soms A noch B maar iets heel anders. De staat schudt zijn hoofd. Je moet kiezen, zegt de staat: A of B.

•

‘Het verspreiden van democratie’, zoals de Verenigde Staten dat nu in het Midden-Oosten doen, betekent het verspreiden van de democratische regels. Het betekent dat je tegen mensen zegt dat waar ze vroeger geen keus hadden, ze die nu wel hebben. Vroeger hadden ze A en alleen maar A; nu hebben ze de keus tussen A en B. ‘Het verspreiden van vrijheid’ betekent het scheppen van omstandigheden waarin mensen vrijelijk tussen A en B kunnen kiezen. Het verspreiden van vrijheid en het verspreiden van democratie gaan hand in hand. De mensen die zich bezighouden met het verspreiden van vrijheid en democratie zien niet in hoe ironisch de zojuist gegeven beschrijving van het proces is.

Tijdens de Koude Oorlog verklaarden de westerse democratieën het in de ban doen van hun communistische partijen met het argument dat een partij die tot doel zei te hebben het democratische proces te vernietigen geen deel mocht nemen aan dat democratische proces, dat gedefinieerd werd als de keus tussen A en B.

•

Waarom is het zo moeilijk om van buiten de politiek iets over politiek te zeggen? Waarom kan er geen discours over politiek bestaan dat niet zelf politiek is? Voor Aristoteles was het antwoord dat politiek is ingebakken in de menselijke aard, dat wil zeggen, onderdeel is van ons lot, zoals monarchie het lot van bijen is. Streven naar een systematisch, suprapolitek discours over politiek is zinloos.

---

standig ben niet te beschrijven als *de jonge vrouw in het verleidelijk korte hemdjurkje en nu in de elegante witte broek*, maar als *de jonge vrouw met het donkere haar* – de vrouw of ten minste de vriendin is van de bleke, gehaaste, mollige en altijd zweterige man wiens pad zo nu en dan het mijne kruist in de hal en die ik voor mezelf meneer Aberdeen heb gedoopt; en verder dat zij niet nieuw is in de gebruikelijke zin van het woord, omdat ze (samen met meneer A) al sinds januari een penthouse bewoont op de bovenste verdieping van deze zelfde North Tower.

2. Over anarchisme

Wanneer in Australië de term *the bastards* wordt gebruikt, wordt van alle kanten begrepen op wie dat slaat. *The bastards* was ooit de term van de veroordeelde voor de mannen die meenden beter te zijn dan hij en hem afranselden als hij het daarmee niet eens was. Nu zijn *the bastards* de politici, de mannen en vrouwen die de staat leiden. Het probleem: hoe kan de legitimiteit van het oude perspectief worden verdedigd, het perspectief van onderaf, het perspectief van de veroordeelde, wanneer het in de aard van dat perspectief ligt om illegitiem te zijn, tégen de wet, tégen *the bastards*?

Verzet tegen *the bastards*, verzet tegen regering in het algemeen onder de vlag van libertarisme, heeft een slechte naam gekregen omdat het maar al te vaak wortelt in een afkeer van belasting betalen. Hoe men ook denkt over het betalen van een schatting aan *the bastards*, als eerste strategische stap dient men afstand te nemen van diezelfde libertaire trek. Hoe doe je dat? ‘Neem de helft van wat ik bezit, neem de helft van wat ik verdien, ik sta het aan je af; laat me in ruil daarvoor met rust.’ Zou dat genoeg zijn om te bewijzen dat je bonafide bent?

Michel de Montaignes jonge vriend Etienne de La Boétie zag in een geschrift uit 1549 de passieve houding van bevolkingen tegenover hun heersers als een aanvankelijk aangeleerde en vervolgens geërfde ondeugd, een obstinate ‘wil om overheerst te worden’ die zo diepgeworteld raakt ‘dat zelfs de vrijheidsliefde op den duur niet meer zo natuurlijk lijkt’.

Dank je, zei ik tegen Vinnie. In een ideale wereld zou ik een manier hebben bedacht om hem verder uit te horen (Welk nummer? Onder welke naam?) zonder ongepast te lijken. Maar dit is geen ideale wereld.

Haar connectie met meneer Aberdeen, die ongetwijfeld sproeten op zijn rug heeft, is een grote teleurstelling. Het doet me pijn als ik hen beiden in gedachten naast elkaar zie, dat wil zeggen, naast elkaar in bed, want dat is waar het uiteindelijk om gaat. Niet alleen vanwege de belediging – de belediging van de natuurlijke rechtvaardigheid – dat zo’n sukkel er zo’n hemelse minnares op nahoudt, maar ook vanwege het vermoedelijke uiterlijk van de vrucht van hun vereniging, het wegvagen van haar gouden glans door zijn Keltische bleekheid.

Dagen zouden heen kunnen gaan met het bedenken van welgekozen

Het is ongelooflijk om te zien hoe het volk, als het eenmaal geknecht is, zijn voormalige onafhankelijkheid ineens zo ten diepste kan vergeten dat het niet meer in staat is zichzelf wakker te schudden en haar te herwinnen; het toont zich zelfs zozeer bereid om zonder aansporing te dienen, zo vrijelijk, dat men op het eerste gezicht zou zeggen dat het niet zijn vrijheid heeft verloren maar zijn knechtschap heeft gewonnen. Het moge waar zijn dat men om te beginnen dient omdat men moet, omdat men daartoe met geweld wordt gedwongen; maar zij die later komen, dienen zonder spijt en verrichten uit vrije wil wat hun voorgangers onder dwang verrichtten. Zo kan het gebeuren dat mensen die onder het juk zijn geboren, in knechtschap grootgebracht, er genoeg mee nemen te blijven leven zoals ze geboren zijn [...] en de omstandigheden waaronder zij geboren zijn voor hun natuurlijke staat houden.²

Mooi gezegd. Toch heeft De La Boétie het in één belangrijk opzicht bij het verkeerde eind. De alternatieven zijn niet kalm knechtschap aan de ene kant en opstand tegen het knechtschap aan de andere. Er is een derde weg, die duizenden en miljoenen mensen dagelijks kiezen. Dat is de weg van het quietisme, van doelbewuste vaagheid, van innerlijke emigratie.

---

samenlopen van omstandigheden om het kortstondige contact in de wasse-rette elders te hervatten. Maar het leven is te kort om plots te bedenken. Dus laat ik volstaan met te zeggen dat de tweede kruising van onze paden plaatsvond in een openbaar park, het park aan de overkant van de straat, waar ik haar in het oog kreeg terwijl ze op haar gemak onder een buitensporig grote zonnehoed in een tijdschrift zat te bladeren. Ze was dit keer in een aimabele-ler stemming, minder kortaf tegen mij; ik wist door haar eigen lippen bevestigd te krijgen dat ze momenteel geen significante bezigheden had, of, zoals zij het uitdrukte, *tussen twee banen in zat*: vandaar de zonnehoed, vandaar het tijdschrift, vandaar de loomheid van haar dagen. Haar vorige betrekking, zei ze, was in de gezelschapsbranche geweest; ze zou te zijner tijd (maar er was geen haast bij) weer werk in diezelfde branche zoeken.

3. Over democratie

Het grootste probleem in het leven van de staat is het probleem van de opvolging: hoe kan ervoor worden gezorgd dat de macht zonder gewapende strijd van het ene paar handen in het volgende overgaat.

In behaaglijke tijden vergeten we hoe verschrikkelijk burgeroorlog is, hoe snel die kan ontaarden in stompzinnige slachting. René Girards fabel over de strijdende tweeling is hier van toepassing: hoe minder de wezenlijke verschillen tussen de twee partijen, des te bitterder hun wederzijdse haat. Men herinnere zich Daniel Defoes commentaar op de godsdiensttwisten in Engeland: dat volgelingen van de staatskerk de eed aflegden op hun afschuw van pausgezinden en papendom zonder te weten of de paus een man was of een paard.

De eerste oplossingen voor het opvolgingsprobleem hebben een duidelijk arbitrair karakter: zoals dat na de dood van de heerser zijn eerstgeboren mannelijke afstammeling de macht overneemt. Het voordeel van de oplossing van de eerstgeboren zoon is dat de eerstgeboren zoon uniek is; het nadeel is dat de eerstgeboren zoon in kwestie wellicht niet voor het regeren in de wieg is gelegd. De annalen van koninkrijken wemelen van de verhalen over onbekwame prinses, om nog maar te zwijgen van koningen die geen zoons konden verwekken.

Vanuit een praktisch oogpunt maakt het niet uit hoe de opvolging geregeld wordt, zolang die het land maar niet in een burgeroorlog stort. Een opzet volgens welke er zich vele (al zijn het er gewoonlijk maar twee) kandidaten voor het leiderschap aan het volk presenteren en zich onderwerpen aan een stemming is maar een van de talloze oplossingen die een inventieve geest kan bedenken. Het is niet de opzet zelf die van belang is, maar de consensus om die opzet te accepteren en zich te schikken naar de uit-

---

Al die tijd dat ze deze nogal onafhankelijke informatie verschaftte, knetterde de lucht om ons heen duidelijk door een elektrische lading die niet van mij afkomstig kon zijn, ik straal geen elektrische lading meer uit, en daarom van haar moest komen en op niemand in het bijzonder gericht was, gewoon maar op de omgeving losgelaten. De gezelschapsbranche, herhaalde ze, of anders misschien iets in de personeels sfeer, ze had ook enige ervaring in de personeels sfeer (wat dat ook mocht zijn); en weer trok

komst. Zo bezien is opvolging door de eerstgeborene op zichzelf niet beter of slechter dan opvolging door democratische uitverkiezing. Maar leven in democratische tijden betekent leven in tijden waarin alleen de democratische opzet gangbaar is en prestige geniet.

Zoals het in de tijd van de koningen naïef was om te denken dat de eerstgeboren zoon van de koning het meest geschikt zou zijn om te regeren, zo is het in onze tijd naïef om te denken dat de democratisch gekozen regeerder het meest geschikt zal zijn. De opvolgingsregel is geen formule om te bepalen wie de beste regeerder is, het is een formule om de een of de ander legitimiteit te verschaffen en daarmee een burgerwist te voorkomen. Het electoraat – de *demos* – gelooft dat het zijn taak is om de beste man te kiezen, maar in werkelijkheid is zijn taak veel eenvoudiger: om een man te zalven (*vox populi vox dei*), het doet er niet toe wie. Het tellen van de stemmen lijkt misschien een manier om te bepalen wie de ware (dat wil zeggen, de luidste) *vox populi* is; maar de kracht van de stemmentellingsformule is, net als de kracht van de formule van de eerstgeboren zoon, gelegen in het feit dat die objectief is, ondubbelzinnig, niet vatbaar voor politieke betwisting. Een muntje opgooien zou even objectief zijn, even ondubbelzinnig, even onbetwistbaar, en zou om die reden net zo goed aanspraak kunnen maken (zoals ook is gebeurd) op het vertegenwoordigen van de *vox dei*. Wij kiezen onze regeerders niet door een muntje op te gooien – muntjes opgooien wordt geassocieerd met gokken, dat laag in aanzien staat – maar wie zou durven beweren dat de wereld er slechter aan toe zou zijn dan nu als regeerders vanaf het begin der tijden door middel van het muntje waren gekozen?

Ik stel me voor, terwijl ik deze woorden schrijf, dat ik dit antidemocratische geval voorleg aan een sceptische lezer die mijn beweringen voortdurend zal toetsen aan de feitelijke situatie: strookt wat ik over democratie

---

de schaduw van de pijn over me heen, de pijn waarop ik eerder zinspeelde, van een metafysische of ten minste postfysieke soort.

Ondertussen, vervolgde ze, help ik Alan met rapporten en zo, zodat hij me kan opvoeren als secretariële assistentie.

Alan, zei ik.

Alan, zei ze, mijn partner. En ze wierp een blik op mij. Die blik zei niet: *Ja, ik ben in alle opzichten een getrouwde vrouw, dus als je de koers blijft volgen*

zeg met de feitelijke situatie in het democratische Australië, de democratische Verenigde Staten enzovoort? De lezer zou moeten bedenken dat er voor elk democratisch Australië twee Wit-Ruslanden of Tsjada's of Fiji's of Colombia's zijn die evenzeer de formule van het stemmen tellen aanhangen.

Australië is in de meeste opzichten een vooruitstrevende democratie. Het is ook een land waar cynisme over politiek en minachting voor politici welig tieren. Maar dit cynisme en deze minachting laten zich heel gemakkelijk inpassen in het systeem. Als je bedenkingen hebt tegen het systeem en het wilt veranderen, zo luidt het democratische argument, doe dat dan binnen het systeem: stel jezelf kandidaat voor een politiek ambt, onderwerp je aan de kritische blik en de stemming van medeburgers. Democratie staat geen politiek buiten het democratische systeem toe. In dit opzicht is democratie totalitair.

Als je de democratie ter discussie stelt in tijden waarin iedereen beweert met hart en ziel democraat te zijn, loop je het risico het contact met de werkelijkheid te verliezen. Om dat contact te herstellen, moet je jezelf er elk moment aan herinneren wat het betekent als je oog in oog komt te staan met de staat – de democratische staat of welke dan ook – in de persoon van de staatsambtenaar. Vraag je daarna af: Wie dient wie? Wie is de dienaar, wie de meester?

---

die je in gedachten hebt, zal er sprake zijn van heimelijk overspel, met alle risico's en opwinding van dien; niets daarvan, hij zei juist: Je schijnt te denken dat ik een soort kind ben, moet ik je erop attenderen dat ik helemaal geen kind ben?

Ik heb ook een secretaresse nodig, zei ik, de koe bij de hoorns vattend.
Ja? zei ze.